

VERBUM, časopis pre kresťanskú kultúru 1946–1948

PETRA BOMBÍKOVÁ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

V novej politickej a spoločenskej situácii po roku 1945 sa na Slovensku výrazne zmenil i štruktúra periodickej tlače. Z celkového počtu 553 slovenských novín a časopisov vychádzajúcich v období 1939–1944¹ pokračovalo v novom období len niekoľko desiatok titulov, zväčša odborne zameraných.

Obraz kultúrneho, a čiastočne i politického diania na Slovensku v krátkom období od konca 2. svetovej vojny do februára 1948 dopĺňa i *Verbum, časopis pre kresťanskú kultúru*. Verbum spolu s iným novým periodikom – *Novou prácou* – koncepčne nadväzoval na aktivity viacerých zaniknutých katolícky orientovaných časopisov. Vychádzal v Košiciach v nakladateľskom a vydavateľskom družstve Verbum od novembra 1946 do marca 1948. (V júli 1992 začal vychádzať obnovený Verbum.)

Do zákazu vydávania časopisu v marci 1948² vyšli necelé dva ročníky – spolu osemnásť čísel. Redakcia plánovala vydávať Verbum ako mesačník, okrem prázdnin. V prvom roku jeho existencie vyšlo desať čísel, z toho dve dvojčísla 3–4 a 7–8. Druhý ročník už nevyšiel úplný, časopis zanikol po dvojčíslu 7–8. Zodpovedným redaktorom Verbumu bol po celý čas Anton Harčar, v redakcii okrem neho pôsobili Jozef Bánsky, Slavkovian, Janko Silan a Vendelín Jankovič (do 2. čísla druhého ročníka). V pozadí časopisu však stáli predovšetkým Jozef Kútnik-Šmálov a Ladislav Hanus, ako vyplýva z dodatočných svedectiev bývalých členov redakcie³. Na príprave sa podieľal aj širší okruh stálych prispievateľov – básnikov, esejistov, prekladateľov: Beniak, Haranta, Hlbina, Motulko, Veigl, Mihálik, Skyčák, Strauss, Hatala, Barnáš, Butvin.

Časopis a vydavateľstvo Verbum personálne i ideovo nadväzovalo na aktivity časopisu Obroda, vychádzajúceho na prelome rokov 1943/44 v Ružomberku pod redakciou Ladislava Hanusa. Obroda v čase svojho vzniku predstavovala programový nástup mladej katolíckej generácie sústredenej okolo seminára v Spišskej Kapitule. Oba časopisy možno s istým zjednodušením označiť za platformu katolíckej moderny; presnejšie by sa dalo hovoriť o druhej fáze „modernizačného“ hnutia slovenskej katolíckej inteligencie. Ide pritom o špecifickú situáciu štyridsiatych rokov oproti rokom tridsiatym, keď sa s pomenovaním *katolícka moderna* stretávame v súvislosti s tvorbou niekoľkých básnikov zakladajúcich svoju básnickú tvorbu na estetickom využití prepojenia katolíckeho

¹ Bibliografia periodik na Slovensku v rokoch 1939–1944. Martin, MS 1969.

² O okolnostiach zániku časopisu a následných pokusoch o jeho záchranu, pozri DRUG, Š.: Pamätníci a archív o zániku časopisu Verbum. Slovenské pohľady, 109, 1993, č. 2, s. 85–97.

³ Na konci bolo Verbum. Rozhovor s Antonom Harčarom. Literárny týždenník, 17.5.1991, s. 12; HANUS, L.: Jozef Kútnik-Šmálov. Spišský kňazský seminár 1992, s. 88–94.

a avantgardného; ide predovšetkým o autorov ako Hlbina, Dilong a časopisy Postup a Prameň.

Okolnosti vzniku časopisu Verbum opísal v spomienkovej podobe v monografii o Kútnikovi-Šmálovovi Ladislav Hanus nasledovne: „V máji 1946 na schôdzke na hrádockej fare, kde vtedy kaplánčil Janko Silan, sa utvorilo nové vydavateľstvo s názvom Verbum. Aj oproti Obrode prinášal zveľadenie v každom ohľade. Značne sa rozšíril kruh spolupracovníkov... Vcelku to bol ten priateľský kruh, ktorý sa vytváral okolo Kútnika v jeho študijných rokoch.“⁴

Verbum nepriniesol v prvom čísle programové vyhlásenie, redakcia nezahájila vydávanie nového periodika ani úvodným či vstupným slovom. Napriek tomu je v spätnom pohľade na všetkých osemnásť čísel vzhľadom na vyrovnanú úroveň a nemeniacu sa vnútornú štruktúru zrejme konceptná pripravenosť redakcie. Štruktúra časopisu zodpovedala ustálenej predstave o periodiku s umeleckým a kultúrno-filozofickým zameraním, uprednostňujúcim hlbkovejšie problémové sondy pred aktuálnou publicistikou (typologická príbuznosť so Slovenskými pohľadmi). Jednotlivé čísla otvárali rozsiahlejšie štúdie či eseje venované filozofickým a spoločenským problémom, išlo väčšinou o pôvodné texty; nasledovala pôvodná i prekladová poézia a próza; stálou súčasťou boli bloky *Domov* a *Dialky*, v ktorých vychádzali kratšie štúdie, články a referáty, ďalej rozsiahla recenzná časť a záverečná rubrika *Nákova*, kde redakcia reagovala na aktuálne politické alebo kultúrne polemiky. Väčšina čísiel časopisu bola koncipovaná s dôrazom na jednu ťažiskovú tému alebo jedného autora, ktorého dielo to-ktoré číslo predstavovalo. V prvom roku tak Verbum predstavil francúzskych básnikov Francisa Jammesa (č. 6–7) a Paula Claudela (č. 8), nemeckého autora Franza Werfela (č. 9) a poľského spisovateľa a literárneho teoretika Jerzyho Zawieyskeho (č. 10). V druhom ročníku priniesol rozsiahlejšie portréty Maxa Jacoba (č. 2), Jeana Cocteaua (č. 3) a Jacquesa Maritaina (č. 6). Jediné monotematické (dvoj)číslo bolo venované protestantizmu a vyšlo ako posledné pred zastavením činnosti časopisu.

Od začiatku mal Verbum čitateľný charakter skupinového časopisu, programovo presadzujúceho istú filozofickú i kultúrnu koncepciu. Až v 5. čísle prvého ročníka však Štefan Hatala explicitne formuloval túto skupinovú predstavu o celkovom zameraní a cieľoch časopisu, porovnávajúc ho s časopisom Vyšehrad, ktorý v tom čase vychádzal v Čechách: „Mladý časopis pre kresťanskú kultúru na Slovensku, mesačník Verbum, ...chce tak isto slúžiť hlavne katolíckej inteligencii, ale aj širším vrstvám, zapliňať predovšetkým medzeru medzi kultúrou náboženskou a politickou tlačou, ktorou je zaplavovaný slovenský človek, a poukazovať na široké pole kresťanskej duchovnosti, ktoré jedine má odôvodnený nárok zabrať celého človeka. ...V povedomí svojej začlenenosti do prúdenia západoeurópskej kultúry a civilizácie usiluje sa riešiť situáciu slovenského človeka v svetle európskej kultúry na domácej pôde.“ Hatala ďalej vysvetľuje názov časopisu, ktorý chce „demonštrovať svoju príslušnosť k chrbtovej kosti európskej kresťanskej civilizácie, zloženej zo syntézy rímskeho kresťanstva a gréckej filozofie, vrcholiacej v stredoveku.“⁵ Táto charakteristika časopisu sumarizuje očakávania a snaženia

⁴ HANUS, L.: C. d., s. 91.

⁵ Verbum, I, 1946/47, s. 235.

skupiny spolupodielajúcej sa popri vydávaní časopisu i na ostatných aktivitách nakladateľského družstva Verbum, ktoré pripravovalo a vydávalo sedem knižných edícií (Logos, Vita, Signum, Opus, Lux, Profily, Dramatická edícia). Základným snažením autorského kolektívu bolo definovať pozíciu katolicizmu a kresťanstva v povojnovom svete, určiť jeho miesto v spoločenskom organizme a obhájiť zmysel náboženstva, viery, kresťantva v živote jednotlivca i spoločnosti. V jednotlivých príspevkoch sa autori pokúsili vymedziť vzťah kresťanstva a socializmu, kresťanstva a demokracie, úlohu kresťanstva pri obnove spoločenského poriadku. Popri tom, vzhľadom na skutočnosť, že išlo o časopis orientovaný na kultúru a umenie, jednou z ústredných tém bola i otázka definovania katolíckej literatúry a zmyslu či poslania umenia vôbec. Pre charakter príspevkov je na rozdiel od predvojrovej a vojrovej Kultúry a Obrody (obidva časopisy vychádzali do roku 1944) určujúce, že vznikali už z akejsi obrannej pozície. Autori preto napriek snahe prezentovať jednoznačné stanoviská nevstupovali do prudších a otvorenejších polemík.

* * *

Ideový program generácie katolíckej inteligencie združenej okolo časopisu Verbum možno nazvať *integralizmus*, *integrálny humanizmus* či *kresťanský humanizmus*. Vo viacerých článkoch, štúdiách a recenziách sa autori k tejto problematike opakovane vyjadrovali a objasňovali princípy svojej koncepcie, svojho kultúrneho programu, ktorý Ladislav Hanus neskôr označil ako program generačný.⁶

Jednu z ústredných duchovných autorít pre túto generáciu predstavoval Jacques Maritain, k dielu ktorého sa časopis pravidelne vracal počas svojej dvojročnej existencie. Ako pars pro toto možno odcitovať vyznanie Štefana Hatalu: „Maritain, reprezentant kresťanskej kultúrnej tvorby, politický etický analytik, hlásateľ kresťanského integralizmu, ideálu sceľovania všetkých kladných hodnôt kultúry v jednotu kresťanskej kultúry, organický stred medzi duchovnosťou individualistickou a kolektivistickou, ku ktorému sa priznávame na prelome vekov.“⁷

Princípom integrálneho humanizmu, podľa Maritainovej programovej štúdie *Humanisme intégral* (1936, v českom preklade *Kresťanský humanizmus*, 1947, pre Verbum ju recenzoval Hanus v druhom ročníku časopisu), je otvorenie sa plnosti bytia a „pojatie všetkého pravdivého a pozitívneho do veľkolepého organického poriadku“. Tento princíp znamená návrat k Tomášovi Akvinskému a k stredoveku, ktorý bol podľa Maritaina „počiatočným stavom“ integralizmu. Táto koncepcia, ktorú si osvojila a presadzovala aj katolícka inteligencia okolo časopisu Verbum, teda znamenala jednak otvorenosť v zmysle akceptácie iného a súčasne následné včlenenie, zaradenie nových podnetov do už existujúceho (hodnotového) celku. Je preto logické, že súčasťou úsilí tejto generácie bolo popri prehĺbenom teoretickom štúdiu aj obnovené liturgické hnutie, ktorému bola venovaná osobitná pozornosť. Výrazom toho je i samostatná edícia Signum v rámci vydateľských aktivít Verbumu.

⁶ HANUS, L.: C. d., s. 111.

⁷ HATALA, Š.: Dva časopisy pre kresťanskú kultúru. Verbum, I, 1946/47, s. 235.

Množstvo článkov a štúdií sa venovalo objasňovaniu základnej dôležitosti stredoveku pre pochopenie práve onej *celistvosti, integrity*. K tejto téme vyšla v edícii Logos i kniha Štefana Hatalu *Duch stredoveku*, úvodná časť z nej bola publikovaná na stránkach Verbumu a otvárala tak rozsiahlejšiu diskusiu o danej problematike: „Stredovek nepoznal celú prírodu, ani celú nadprírodu, ale to, čo z nich poznal ako prijateľné dedičstvo minulosti, v poznaní aj v živote spájal v celosť, v jednotu osobného aj spoločenského života.“⁸

Iný autor na inom mieste dodáva, že v stredoveku cirkev „spravila významný krok: od nadprirodzenej viery k stvárňovaniu prirodzeného života. Vychodí pritom zo zásady, že pravá viera náboženstva Vteleného Slova musí kresťanovi poskytnúť aj zásady pre kresťanské spracúvanie životných oblastí. (...) Z viery sa musia dať riešiť všetky životné problémy.“⁹

* * *

Na duchovnú koncepciu *integralizmu* nadväzovala i koncepcia umenia a literatúry, presadzovaná na stránkach časopisu predovšetkým vďaka jej ťažiskovému kritikovi Jozefovi Kútnikovi-Šmálovovi, píšucom pod pseudonymom Matúš Zjara. Kútnik vyjadroval svoj odmietavý názor na literatúru rezignujúcu na poznávaciu a „mravnú“ funkciu už pred rokom 1945 v polemikách namierených predovšetkým proti tvorbe *postupistov* (autorov združených okolo časopisu *Postup*, z nich najmä proti tvorbe Rudolfa Dilonga). Svojou predstavou o poslaní umenia sa v povojnových rokoch azda najviac priblížil koncepcii iného kritika – Jozefa Felixa. Na stránkach Verbumu sa Kútnik pokúsil presnejšie sformulovať svoju predstavu o poslaní literatúry. Využíval pritom príklady autorov z iných literatúr, najmä poľskej. Vyjadrujú sa k diskusii o úlohe a charakte re literatúry z hľadiska marxistickej ideológie a z hľadiska katolíkov, ktorá v tom čase prebiehala v Poľsku, a nepriamo tak prenášajúc túto diskusiu i do slovenskej literatúry, presne konštatoval: „Obidve stránky vychádzajú z možnosti objektívneho poznania vonkajšieho sveta a z potreby morálneho hodnotenia v literatúre. No rozchádzajú sa v určovaní povahy poznávania, v svetonáhľadových dôsledkoch a v ich aplikácii.“ Kútnik ďalej uvádza, že obom je spoločná aj z toho vyplývajúca požiadavka realizmu, líšia sa však v tom, že „proti nedefinovanému sociálnemu realizmu marxistov katolíci svoj postulát realizmu nastoľujú ako umelecký výraz integrálneho kresťanského humanizmu“.¹⁰ *Integrálny* tu znamená „zachytávajúci všetky rozlohy bytia a života“.¹¹ Základným predpokladom kvalitného umenia je preňho svetonáhľad, ideové stanovisko a mravné zameranie tvorby.

Ako predstaviteľov takéhoto typu literatúry Šmálov v druhom čísle Verbumu predstavuje čitateľom dve poľské autorky – *Hannu Malewsku* a *Zofiu Kossak-Szczucku*, ktoré, ako píše, „široko založenými koncepciami a prekvapujúcou kompozičnou veľkory-

⁸ HATALA, Š.: Ideál organickej celistvosti. *Verbum*, I, 1946/47, s. 398.

⁹ HANUS, L.: Kresťan a dejiny. *Verbum*, I, 1946/47, s. 207–217.

¹⁰ Matúš Zjara (Kútnik-Šmálov, J.): Odklon od romantizmu a príklon k realizmu v poľskej literatúre. *Verbum*, I, 1946/47, s. 154.

¹¹ C. d., s. 160.

sosťou i odvahou vo svojich dielach uskutočňujú postulát *integrálneho kresťanského umeleckého realizmu*“ (podč. M.Z.).¹² Ten je podľa Šmálova založený na snúbení sa božského prvku s ľudským, prirodzeného s nadprirodzeným, telesného s duchovným. Pri ďalších úvahách o Malewskej románe *Kamene volať budú* však napokon dochádza k záveru, že „hoci ide o integrálny realizmus, v skutočnosti je to už nielen realizmus, ale dovŕšuje sa v *symbolizmus*“.¹³ K tvorbe oboch spomenutých poľských autoriek sa Verbum vrátil i v neskorších číslach – úryvkom z Malewskej románu *Kamene budú volať*¹⁴ a recenziou románu Zofie Kossak *Gród nad jeziorem*¹⁵.

K špecifickej problematike *katolíckej literatúry* priniesol Verbum v preklade štúdiu poľského spisovateľa a literárneho teoretika Jerzyho Zawieyskeho. V jeho koncepcii tvorí základ katolíckej literatúry *sensus catholicus*, pojem pochádzajúci z tomistického slovníka; pre katolícke literárne dielo je potom podľa neho charakteristické, že „v ňom musí vyniknúť zmysel filozofický a morálny, zhodujúci sa s katolíckym učením“.¹⁶

Popri Kútnikovi-Šmálovovi prispievali úvahami o literatúre a recenziami domácej i zahraničnej knižnej produkcie aj viacerí ďalší autori. Z nich sa pravidelne venoval domácej literárnej situácii najmä Jozef Butvin, jednak v sumarizujúcich prehľadoch o slovenskej próze po roku 1945 a jednak v problémovo ladených úvahách *Spisovateľ a spoločnosť*, *K otázke literatúry pre ľud*, *K problému literatúry v národnom spoločenstve*. Tu sa pokúsil vysvetliť svoju predstavu o „hodnotnej literatúre“. Ako uvádza, „treba vyzdvihnúť atribút hodnotná, ktorý síce treba chápať všestranne, ale predovšetkým so zreteľom na vytýčený cieľ. So zreteľom naň i dielo vysokých estetických kvalít musíme hodnotiť kladne alebo záporne podľa jeho životnej zameranosti, podľa toho, či prináša pre náš život posilnenie, a či ho podlamuje.“¹⁷ V Butvinovej predstave o literatúre možno ťažko hovoriť o svetonázore či ideovej koncepcii ako východisku umenia, ako to bolo možné u Kútnika-Šmálova, v jeho predstavách prevláda účelové, ideologické kritérium.

Treba podotknúť, že pre celkovú líniu časopisu bola rozhodujúca a určujúca Kútnikova autorita.

* * *

K aktuálnym spoločenským zmenám a diskusii o socializme sa autori príspevkov snažili zaujať jednoznačné stanovisko podložené hlbšími analýzami. Nepúšťali sa do prvoplánových odmietavých polemík, ale pokúšali sa vecne argumentovať. Pokiaľ to bolo možné, poukazovali i na spoločné črty socialistickej a kresťanskej predstavy o spoločnosti. V tomto duchu je napísaný napríklad príspevok Jána Hvozdíka *Kresťanstvo a obnova spoločenského poriadku*, z ktorého citujem niekoľko rozsiahlejších pasáží:

¹² Matúš Zjara (Kútnik-Šmálov, J.): Chvála stredoveku. Verbum, I, 1946/47, s. 87.

¹³ C. d., s. 88.

¹⁴ Verbum, I, 1946/47, s. 193.

¹⁵ Verbum, II, 1947/48, s. 54.

¹⁶ Otázka katolíckej literatúry. I, 1946/47, s. 520.

¹⁷ Verbum, I, 1946/47, s. 76–77.

„Ponajprv treba poznamenať, že kresťanstvo odpočiatku uznávalo právo človeka na spravodlivé rozdelenie a užívanie statkov; že toto právo v dejinách samo uplatňovalo i uplatňuje.

V spôsobe uskutočňovania sociálnej spravodlivosti kresťanstvo sa stavia na stanovisko vnútorného obrodenia jednotlivca, t.j. na stanovisko uplatňovania mravných a demokratických zásad. (...) Tu treba zdôrazniť, že pre dejinný vývoj je nie jedno a to isté, či usporiadanie spoločenských pomerov, uskutočnenie sociálnej spravodlivosti prejde do životnej praxe vedomo a dobrovoľne, so súhlasom každého člena spoločnosti, ako štruktúra najviac vyhovujúca, alebo či sa tak stane bez ohľadu na to, že sa proste vnúti, aj keď na jeho prijatie nebude dostatok vnútornej prípravy a porozumenia.

Proti zákonu revolúcie vyzdvihuje kresťanstvo zákon evolúcie, kontinuity.

Násilím riešený a vybudovaný sociálny problém nie je v skutočnosti nijakým pokrokom, nemá trvácnosť a pri malom uvoľnení môže sa zvrátiť v pravý opak.“¹⁸

Väčšina autorov upozorňuje na „nebezpečenstvá“ nového spoločenského poriadku odhaľovaním jeho vnútorných protirečení. Štefan Hatala argumentuje: „Komunizmus ide za ustálením totálnej slobody, a to politickej aj sociálnej, ale svojiskými metódami. Prechodne pokladá za potrebné odsunúť a potlačiť politickú slobodu, aby sa najprv uskutočnila demokracia sociálna: v tom záleží 'diktatúra proletariátu': Jediná strana zodpovedá tu prechodnej diktátorskej fáze, ktorá má uskutočniť prechod k uplatnenej sociálnej demokracii, čo sa nedá vraj uplatniť súčasne s platnou politickou demokraciou. Politická demokracia prekáža sociálnej demokracii. Ostáva otázka, ako sa teda spoja, keď sú teraz nezlučiteľné.“¹⁹

V inom príspevku jeho autor spochybňuje možnosť radikálnej sociálnej prestavby spoločnosti, ktorá by súčasne znamenala jej duchovnú obnovu. V štúdií *Socializmus a kresťanstvo* K. Kovačovský preto s istou iróniou poznamenáva, že: „teoretici socialistického spoločenského poriadku veria, že zmenou hospodársko-sociálneho systému a zmenou hmotných podmienok života, v ktorých žije jednotlivec a spoločnosť, nastane zmena i s ľuďmi: stanú sa lepšími, čnostnejšími a mravnejšími, ako sú dnes“²⁰.

* * *

Ako naznačujú tri predstavené problémové okruhy, program časopisu *Verbum* predznamenal vo svojej dobe progresívnu a dobovo aktuálnu koncepciu katolicizmu v slovenských podmienkach, katolicizmu, otvoreného novým filozofickým podnetom, orientovaného na širšie pôsobenie v kultúre a liturgii a odmietnutie konfesionalizmu. Vďaka radikálne zmenenej politickej situácii po roku 1948 nemal tento nový prúd v rámci slovenského katolicizmu možnosť a priestor naplno sa rozvinúť a prejaviť, naopak, pozície tradicionalistov sa v čase, ktorý nasledoval, upevnili.

Individuálny výstup z kolektívneho grantového projektu *Literárny život v rokoch 1945–1948*, VEGA 2/1213/95.

¹⁸ *Verbum*, II, 1947/48, č. 3, s. 129–136.

¹⁹ Totálna demokracia. *Verbum*, I, 1946/47, s. 464–465.

²⁰ *Verbum*, I, 1946/47, s. 499.